Recovering the teachings of the Quran in the era of Corona; The function of individual and social patience with emphasis on verse 200 of Al-Imran

Mahdi Akbarnezhad[1] *Jafar Yasemi*[2]

Abstract

The capillary spread of the coronavirus and its dominance over the pillars of social life had severe and devastating effects on the global, social and individual dimensions. By accepting the imposed conditions, new ideas in discussions related to human expectations of the function of Quranic teachings in the face of Corona, new messages and new readings of Quranic teachings are necessary. This article, using a library method, seeks to answer the question: with the consequences of the coronavirus, can a solution be presented to confront or reduce its damage by presenting a new message from the Quran? Among the cases of recovering Quranic teachings in the face of Corona conditions, is the introduction of the functions of the element of resilience and individual and social patience and proving its effectiveness in the endurance and control of individuals and communities in afflictions in verse 200 of Al-Imran. Individual patience in adaptation and endurance and social patience in the continuity and participation of individuals in the community, faithful condolences and generous response of patient believers in the face of economic hardships caused by the imposed conditions of the coronavirus, etc. are among the most effective functions of patience against Corona.

Keywords: Individual patience, social patience, patience, trial and affliction, faithful solidarity-driven benevolence.

1. Professor, Department of Sciences of Quran and Hadith, University of Ilam (Corresponding Author)
Email: M.akbarnezhad@ilam.ac.ir
2. PhD student in Sciences of Quran and Hadith, University of Ilam
Email: jafaryasemi@yahoo.com

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

«دوفصلنامه فرهنگ پژوهی اخلاق در جامعه اسلامی»

سال دوم، شماره سوم، بهار و تابستان ۱۴۰۴

بازیابی معارف قرآن در عصر کرونا؛ کارکرد صبر فردی و اجتماعی با تأکید بر آیه ۲۰۰ آل عمران

مهدی اکبر نژاد[۱] *جعفر یاسمی*[۲]

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۷/۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۲/۱۰)

چکیده

شیوع مویرگی ویروس کرونا و تسلط آن بر ارکان زندگی اجتماعی، اثراتی سخت و جانکاه در ابعاد جهانی، اجتماعی و فردی داشت. با پذیرش شرایط تحمیلی، ایده‌های جدید در مباحث مربوط به انتظار بشر از کارکرد آموزه‌های قرآنی در مواجهه با کرونا، پیام‌های نو و خوانش‌های نوین از معارف قرآنی لازم است. این مقاله با روش کتابخانه‌ای درصدد پاسخ به این پرسش است که با پیامدهای ویروس کرونا آیا می‌توان با ارائه پیامی نو از قرآن، راهکاری برای مقابله یا کاستن از آسیب‌های آن ارائه نمود؟ از موارد بازیابی معارف قرآنی در مقابله با شرایط کرونا، معرفی کارکردهای عنصر تاب‌آوری و صبر فردی و اجتماعی و اثبات کارآمدی آن در استقامت و کنترل فرد و اجتماعات در ابتلائات در آیه ۲۰۰ آل‌عمران است. صبر فردی در انطباق و استقامت و صبر اجتماعی در پیوستگی و مشارکت افراد اجتماع، مواسات مؤمنانه و واکنش کریمانه افراد صبور مؤمن در برابر تنگناهای اقتصادی ناشی از شرایط تحمیلی ویروس کرونا و ... از کارآمدترین کارکردهای صبر در برابر کرونا هستند.

واژگان کلیدی: صبر فردی، صبر اجتماعی، مصابره، امتحان و ابتلاء، مواسات مؤمنانه.

۱. استاد تمام گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام (نویسنده مسئول)
رایانامه: M.akbarnezhad@ilam.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام، دانشگاه ایلام
رایانامه: jafaryasemi@yahoo.com

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

مقدمه

ابتلائات، حوادث غیرمترقبه و طبیعی همراه و همزاد همیشگی انسان بوده و وقوع آن‌ها اجتناب‌ناپذیر است. پیدایش ویروس مرگبار کرونا در اواخر سال ۲۰۱۹ میلادی و شیوع سریع آن در سراسر دنیا، سوار بر ارکان زندگی اجتماعی شد و اثرات سخت و جانکاه سوء اقتصادی و اجتماعی در ابعاد جهانی، اجتماعی و فردی اعم از استرس ابتلاء به این ویروس و درگیر شدن خانواده، بستری شدن، محدودیت‌های اجتماعی، ممنوعیت دید و بازدیدها، دورهمی‌ها، مهمانی‌ها و سفر، مرگ و میر عزیزان، تعطیلی بازار و کارگاه‌ها، بیکار شدن هزاران نفر، بحران اقتصادی، تورم و افزایش سرسام‌آور قیمت‌ها و ... را به همراه داشت. سرعت شیوع و جهانی شدن این ویروس و انتشار مویرگی آن را بایستی در ماهیت درهم‌تنیدگی روابط فردی و اجتماعی جست‌وجو کرد. به تعبیری ویروس کرونا را بایستی ویروسی اجتماعی نامید که جولانگاه آن بین افراد اجتماع بود و با تعاملات بیشتر منتشر می‌شد (حائری، ۱۳۹۹، ۲۵۶).

انسان به حکم تکوین و فطرت «يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا كَثِيراً وَ نِساء» (نساء، ۱) همه از یك اصل سرچشمه گرفته و فرزندان یك پدر و مادر و در آفرینش از یك گوهرند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۲۴۵/۳) و به حکم تشریع «وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيًّا» (زخرف، ۳۲)؛ کثرت حوائج انسان و عدم برآورده شدن آنها توسط خود شخص، سبب زیست اجتماعی بشر و به‌کارگیری دیگران بر اساس اصل تعاون و معاضدت (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۴۸/۱۸) اجتماعی شده است.

قرآن مجید جهان و اجتماعات را صحنه عمومی آزمایش‌های الهی با ابزارها و شیوه‌های مختلف می‌داند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ۵۲۴/۱). ماهیت ناخوشی، بیماری، آفات، مخاطرات طبیعی، حوادث غیرمترقبه و ابتلائاتی مانند کرونا و ... از امتحانات الهی محسوب می‌شوند: «وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوالِ

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَراتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ؛ ما به طور حتم و بدون استثناء همگی شما را با خوف و گرسنگی و نقص اموال و جان‌ها و میوه‌ها می‌آزماییم و تو ای پیامبر صابران را بشارت ده» (بقره، ۱۵۵)؛ ابتلائات و آزمایش‌هایی که برای انسان و جهانِ هدفمند است: «أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُون؛ آیا چنین پنداشتید که ما شما را به عبث و بازیچه آفریده‌ایم هرگز به ما رجوع نخواهید کرد» (مؤمنون، ۱۱۵)؛ معناداری و هدفمندی خلقت انسان را تأکید می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ۳۴۴/۱۴) و انسانی که دارای مبدأ و مقصد است «إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُون؛ ما از خداییم و ما به سوی او برمي‌گردیم» (بقره، ۱۵۶)؛ که ماهیت از سوی خدایی و به سوی خدایی ترسیم می‌کند. در این نگاه، ماهیت کاستی‌ها و ابتلائاتی مانند کرونا، مرگ و ... در زندگی و جوامع انسانی تأیید و لازمه جهان مادی است.

معارف قرآنی در ارتباط با کاستی‌های جهان هستی دو راهکار بیان نموده، یکی دعا و دیگر استقامت. آیه شریفه: «وَ قَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكم؛ و پروردگارتان گفت: مرا بخوانید تا برای شما اجابت کنم»؛ دعا را شاه‌کلید اصلی درخواست از خداوند در تمامی مقاصد، مطالب و وقوع بلایا (حسینی شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ۳۲۴/۱۱) و از ابزارهای معنوی جهت گره‌گشایی از چالش‌های فردی و اجتماعی می‌داند. برای استقامت در برابر بلایا، عناصر تاب‌آوری از قبیل ایمان، صبر، تقوا، توکل و ... بیان شده که یکی از مهم‌ترین و عمومی‌ترین عوامل صبر است که در ۹۳ آیه و ۹۰۰ روایت از اهل بیت علیهم السلام (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ۴۷۷/۲) به آن اشاره شده است. یکی از آیات جامع قرآن در ارتباط با عنصر تاب‌آوری صبر، آیه ۲۰۰ سوره مبارکه آل‌عمران است که خود به تنهایی برنامه‌ای جامع برای سعادت انسان است: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُون؛ ای مؤمنان، به صورت فردی و جمعی پایدار باشید و با یکدیگر ارتباط برقرار کنید و از خدا پروا کنید، بسا که رستگار شوید» (طاهری قزوینی، ۱۳۸۰، ترجمه آیه).

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

در بازیابی، معارف قرآنی این نکته مطرح می‌شود که توجه به غنا، ظرفیت و پیوند عمیق قرآن با بافت اجتماعی، کشف و درک پیام جدید از آیات در ارتباط با حوادث و چالش‌های انسان درگیر با بیماری‌های فراگیر مانند کرونا با ارائه راهکارهای تسکینی، مدیریتی و مقابله‌ای کمک کند. ویروس کرونا نشان داد که نیاز به پیامی نو یا خوانشی جدید از الهیات در جهان نیاز است. انسان زخم‌خورده و رنجور از کوئید ۱۹ نیاز داشت که بداند الهیات مخصوصاً قرآن چگونه به او کمک می‌کند و او را تسلی می‌دهد.

پرسش اساسی تحقیق این است که انسان موجودی اجتماعی و دارای روابط درهم‌تنیده و گسست‌ناپذیر فردی و اجتماعی است که با شیوع کرونا، انتشار مویرگی آن و رعایت محدودیت‌های تحمیلی، فاصله‌گذاری اجتماعی و ... شرایط سخت به وجود آمد که بر خلاف روحیه اجتماعی و فطری انسان بود؛ از طرفی دیگر و نظر به جهانی و جاودانی بودن دین اسلام و آموزه‌های قرآنی که حاوی پیام‌های جدید در هر عصر و روزگار است، با فراگیری پیامدهای ویروس کرونا آیا می‌توان با ارائه پیامی نو یا خوانشی جدید از قرآن، راهکاری برای مقابله یا کاستن از آسیب‌های آن ارائه نمود؟

نتایج مطالعات معطوف به مقابله‌ی دینی با برخی ناملایمات همچون: داغ‌دیدگی، بلایای طبیعی و تجارب استرس‌زا تأکید و راهبردهای مقابله‌ی دینی به عنوان گنجینه و منبعی غنی، جنبه جدایی‌ناپذیر فرآیند مقابله‌محور با ناملایمات قلمداد می‌شوند. تمسک به باورهای دینی برای نجات از اضطراب، افسردگی، دردهای جانکاه و ... مهم و مفید قلمداد می‌شود (واتسون، ۱۹۹۸، ۳۴۸).

آیه ۲۰۰ سوره مبارکه آل‌عمران به تنهایی برنامه‌ای جامع برای سعادت انسان است. امرهای چهارگانه «اصبروا»، «صابروا»، «رابطوا» و «اتقوا» مطلق و بدون قید هستند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۴۴/۴). «ایمان» به عنوان عنصر زمینه‌ای و پایه‌ای، «صبر» به عنوان عنصر کلیدی، مدیریت کننده، محور اساسی مقابله با دشواری‌ها و

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

یک ارزش اخلاقی ایمانی عام، فرازمانی و فرامکانی در همه‌ی شئون، «مصابره» پایداری و مقاومت دسته‌جمعی و گروهی (جعفری، بی‌تا، ۳۴۳/۲) و «مرابطه» به عنوان ارتباط با ولی و رهبر الهی و «تقوا» به عنوان عامل خدامحوری، کنترل و تقویت نفس جهت رستگاری است.

در این آیه صبر به دو بخش فردی و اجتماعی و به عنوان عامل تاب‌آوری و مقاومت فرد و اجتماع بیان شده است و از آنجا که به صورت مطلق اشاره شده، در برابر ابتلائاتی مانند ویروس منحوس کرونا نیز کاربرد دارد و می‌توان مفهوم این آیه شریفه را تعمیم داد. قرآن و روایات، صبر را نسخه مقابله با ناملایمات زندگی مطرح نموده است.

پیشینه

در ارتباط با موضوع کارکرد عنصر تاب‌آوری صبر فردی و اجتماعی از منظر آیات قرآن در ابتلائات با محوریت آیه ۲۰۰ سوره مبارکه آل‌عمران، تحقیقی انجام نشده ولی در مورد موضوعاتی همچون صبر، مصابره و مرابطه تحقیقاتی انجام شده است. «معناشناسی صبر در قرآن»: علی‌صالحی‌حاجی‌آبادی و همکاران، پژوهش‌های قرآنی سال بیست و سوم بهار ۱۳۹۷ شماره ۱، به معناشناسی و سیر تطور معنای این واژه در عصر جاهلیت و اسلام پرداخته است. «صبر در زندگی اسوه‌های آسمانی»، محمد بهنامی، شمیم یاس شماره ۳۵ سال ۸۵، به توصیف صبر در زندگی پیامبران الهی مانند ایوب، یعقوب، موسی، خضر و حضرت زینب (س) پرداخته است. «تحلیل تفسیری جایگاه و نقش مصابره و مرابطه در پیوند با امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف با محوریت آیه ۲۰۰ سوره آل عمران»، محمدجواد فلاح، انتظار موعود، شماره ۶۳، زمستان۹۷، به ارتباط معنایی مصابره و مرابطه و پیوند آن به امام عصر عجل الله تعالی فرجه و الزام مؤمنان به ارتباط با امام زمان پرداخته است. «اوصاف شیعیان واقعی؛ اسوه صبر و مقاومت»، محمدتقی مصباح یزدی، معرفت سال ۲۸،

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

خرداد ۹۸، شماره ۲۵۸؛ شرحی بر کلام امیر مؤمنان علی علیه السلام در خصوص اسوه صبر و مقاومت که به عنوان ویژگی شیعیان واقعی است. «ساخت آزمون اولیه صبر بر معصیت»، حسین امیری و همکاران، مجله اسلام و پژوهش‌های روان-شناختی سال دوم بهار ۱۳۹۵ شماره ۱ که یک آزمون۴۴ ماده‌ای بر مبنای روش پیمایشی دلفی مؤلفه‌ها و ویژگی‌های صبر بر معصیت را بر اساس گویه‌ها از ۸ پرسش‌شونده جمع‌بندی نموده است. «مستندات قرآنی روایات باب «صبر» اصول کافی»، غلامرضا رئیسیان و همکاران، آموزه‌های قرآنی بهار و تابستان ۱۳۹۷ شماره ۲۷ که در آن سازگاری روایت از باب عدم مخالفت با آیات قرآن کریم بررسی شده است. «مفهوم تاب‌آوری شهری مدیریت و برنامه‌ریزی آینده شهرها (کرونا)»؛ گونا مهردانش و همکاران، جغرافیا و روابط انسانی دوره ۳ تابستان ۱۳۹۹ شماره ۹، به تبیین مفهوم تاب‌آوری کرونا و تأثیر فاصله اجتماعی و مشارکت اجتماعی در برنامه-ریزی شهری پرداخته شده است. «تبیین جامعه‌شناختی تاب‌آوری زنان شهر تهران در مواجهه با بیماری کرونا»، معصومه چراغی و همکاران، مجله مطالعات اجتماعی ایران سال چهاردهم تابستان ۱۳۹۹ شماره۲، که به تبیین جامعه‌شناختی تاب‌آوری زنان در مواجهه با بیماری کرونا در مناطق ۳ و ۱۲ شهر تهران پرداخته است و ... از جمله تحقیقات انجام شده در مورد صبر است. اکثر تحقیقات به مفهوم دینی و قرآنی صبر پرداخته است. نکته‌ای که از تحقیقات صورت گرفته برداشت می‌شود این است که هیچ کدام به بررسی کارکردهای صبر فردی و اجتماعی در ابتلائاتی مانند کرونا با محوریت آیات قرآن نپرداخته است و مسئله شیوع کرونا به عنوان یک امر جدی و تأثیرگذار، ماهیت کارکرد صبر فردی و اجتماعی در حل بحران و خویشتن‌داری افراد را روشن می‌سازد. نگارندگان این مقاله به دنبال بررسی کارکردهای صبر فردی و اجتماعی در مواجهه با ویروس کرونا هستند.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۱. معناشناسی واژه صبر

صبر به معنای حبس نفس و خودداری کردن از چیزی است (ابن‌فارس، ۱۳۹۹ق، ۳۲۹/۲). معانی مختلف صبر عبارتند از: چیز سخت و مقاوم، الصَّبْر: شکیبایی و صبر بر سختی‌ها، «قُتِلَ صبراً»: شخص بازداشت و زندانی و کشته شد، «الصَّبْرُ الجمیل»: نیروی مقاومت و صبر، «شَهْرُ الصَّبْر»: ماه روزه‌داری (رمضان)، «یَمینُ الصَّبْر»: سوگند که بر سر آن شخص را بازداشت کنند تا سوگند خورد (فراهیدی، ۱۴۰۴، ۱۱۵/۷)، کنترل نفس هنگام وقوع مصیبت (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ۷۰۶/۲)، امساک و خویشتن‌داری در تنگی و حبس و محدودیت قرار دادن (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۴۷۴/۱)، بازداشتن نفس از اظهار بی‌تابی و بی‌قراری، شکیبایی، شکیبایی کردن و پائیدن (دهخدا، ۱۳۷۷، مدخل صبر) و ... از معانی عمومی «صبر» است.

در فرهنگ دینی و قرآنی، صبر؛ معنای دیگری دارد و نظر به این‌که در تبیین مفاهیم دینی به معنای دقیقی از آنها نیازمندیم، بررسی واژگان مقابل و متضادشان، بسیار راهگشاست تا بستر لازم جهت تبیین مفهوم دینی صبر فراهم آید. با توجه به آیه شریفه «سَواءٌ عَلَیْنا أَجَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا» (ابراهیم، ۲۱)؛ «جزع» و «صبر» دو واژه مقابل یکدیگرند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۵۹/۱۲).

جَزَع، ناتوانی از تحمّل پیشامد، ضعف نسبت به مصیبتی که انسان دچارش شده و حزن و اندوه است. نهایت حزن و اندوهی است که انسان را مستأصل نموده و او را از آنچه پیشِ روی اوست، بازدارد و مایه جدایی بین آن دو گردد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۹۸/۱).

در روایات از رسول مکرم اسلام صلی الله علیه و آله، جَزَع، بدین معنا آمده است: «إنَّ الجَزَعَ علی المُصیبَةِ أن یعملَ شَیئاً لم یکن یعمَلُهُ أو یترُک شَیئاً کان یعمَلُهُ؛ هملنا بی‌تابی کردن بر مصیبت، این است که فرد، کاری را انجام دهد که انجام نمی‌داده و یا چیزی را ترک کند که انجام می‌داده است» (ابی‌فراس حلی، ۱۴۱۲ق، ۱۶/۱).

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

«جزع»، با توجّه به معنای لغوی و روایی، حالتی آمیخته با ناتوانی و اندوه است که در اثر شدّت مصیبت بر فرد عارض و موجب برهم‌خوردن تعادل فکری و روحی او می‌گردد به‌طوری‌که نمی‌تولند سیر طبیعی و منطقی در برخورد با پیشامدهای ناگوار داشته باشد. آنجا که جَزَع، مایه قطع و جدایی فرد و به وجود آمدن مشکلاتی پیشِ روی او دانسته شده؛ زیرا در این حالت گویی فرد کاملاً با مسئله، بیگانه و در برخورد با آن، عملی معکوس و خلافِ روش عقلایی انجام می‌دهد و دست به کار یا عملی می‌زند که نباید آن را انجام دهد یا ترک کند. پس صبر، در لغت، به معنای بازداشتن نفس به وقت جَزَع است و صبر کردن بر چیزی، یعنی تحمّل آن، بدون آن‌که فرد دچار بی‌تابی شود.

با بررسی موارد استعمال «صبر» در قرآن، این واژه سه گونه کاربرد دارد: ۱- مواردی که با «عن» متعدی و برابر معاصی و کارهای زشت به کار رفته؛ ۲- مواردی که در برابر افعال ایجابی با «علی» متعدی و معنای آن مقاومت، پایداری و استقامت است؛ ۳- تحمل مصیبت‌ها و اتفاقات ناخوشایندی که برای انسان پیش می‌آید. با ملاحظه این کاربردها و حذف ویژگی‌های خاص هر یك از آن‌ها متوجه می‌شویم که جهت مشترکی بین همه آن‌ها وجود دارد که ریشه اصلی معنای صبر است که در تمام موارد سه‌گانه، انگیزه یا عاملی وجود دارد که انسان را به سوی کار دیگری می‌کشاند؛ اما در برابر آن صبر می‌کند که نزدیک‌ترین مفهوم به «صبر» مفهوم «استقامت و مقاومت» است. (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ۱۲۴).

انسان همیشه با عواملی مواجه است که او را خلاف مسیر صحیح دعوت می‌کنند و مقاومت در مقابل این عوامل به «صبر» تعبیر می‌شود. این عوامل گاهی درونی است؛ مثل شهوت، بی‌حالی، راحت‌طلبی و ... که انسان را به گناه سوق و او را از انجام اموری مثل جهاد و مبارزه بازمی‌دارد. گاهی نیز عوامل بیرونی است؛ مثل مصیبت‌هایی که باعث شکوه و بی‌تابی می‌شود و عکس‌العمل به همراه دارد. مقاومت کردن در برابر این عوامل «صبر» است. با توجه به کاربردهای «صبر» در قرآن

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

کریم، روایات و کتب اخلاقی می‌توانیم آن را به مقاومت در مقابل عوامل درونی یا بیرونی مثل مصیبت‌ها و بلایا تفسیر کنیم که انسان را به راه ناصواب سوق می‌دهد. پس نزدیک‌ترین واژه‌ای که می‌توانیم به عنوان معرف «صبر» در نظر بگیریم، «مقاومت و ایستادگی در برابر سختی‌ها و ناملایمات زندگی» و «خویشتن‌داری» است و صابر کسی است که در همه این صحنه‌ها پایداری و در هیچ عرصه‌ای جزع نکند و در صحنه عمل به وظیفه حضور داشته باشد. این مفهوم در همه اقسام «صبر» دیده می‌شود.

۱-۲. اقسام صبر

صبر به عنوان یک ارزش اخلاق ایمانی عام و به مثابه چتری برای بسیاری از فضایل اخلاقی محسوب می‌شود. با توجه به گستردگی فضیلت صبر، بر اساس موضوع، زاویه دید، کارکرد، صبر به انواع مختلفی تقسیم می‌شود که برخی تقسیم‌ها عبارت‌اند از:

۱-۲-۱. صبر به اعتبار محبوب و مکروه بودن موضوع

علمای اخلاق، صبر را به سه دسته تقسیم می‌کنند: الف) صبر بر اطاعت؛ شکیبایی در برابر مشکلاتی مانند انگیزه‌هایی غیر الهی، راحت‌طلبی، هوای نفس، بخل و ... که در راه اطاعت فرمان خدا در ادای واجباتی مانند نماز، روزه، حج، جهاد، خمس، زکات و ...وجود دارد (فتحعلی‌خانی، ۱۳۸۹، ۱۲۶/۱)، ب) صبر بر معصیت؛ ایستادگی در برابر انگیزه‌های نیرومند و محرک گناه در برابر شعله‌های سرکش شهوات و هیجان‌های برخاسته از هوا و هوس است. یکی از انگیزه‌هایی که مقاومت در برابر آن‌ها ستوده است و پاسخ مثبت به آن‌ها موجب تباهی انسان است، امیال و هواهای نفسانی است که انسان را به درک لذات ممنوع وادار می‌سازد. انسان برای درک برخی لذت‌ها، خارج از قلمرو مجاز دین کارهایی انجام می‌دهد. گاه انگیزه

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

انجام چنین کارهایی بسیار قوی نیز می‌شود. کسی که در برابر این انگیزه مقاومت و خود را از ارتکاب معاصی بازمی‌دارد، صبر پیشه ساخته است. به این نوع از صبر، صبر در برابر معصیت گفته می‌شود (فتحعلی‌خانی، ۱۳۸۹، ۱۲۸/۱). ج) صبر بر مصیبت: یعنی پایداری در برابر حوادث تلخ و ناگوار و عدم برخورد انفعالی و ترک جزع و فزع. انسان در طول زندگی، در برابر حوادث دردناکی مانند از دست دادن عزیزان، خسارت‌های عظیم مالی، به خطر افتادن آبرو و حیثیت اجتماعی، گرفتاری در چنگال بیماری‌های صعب‌العلاج، ابتلائات مانند کرونا و ... صبر و شکیبایی را از دست ندهد (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ۴۶۸/۲). این دسته‌بندی مشهورترین و عمومی‌ترین دسته‌بندی در مورد صبر است (نراقی، ۱۳۷۷، ۳۵۸-۳۶۲).

این تقسیم‌بندی از صبر در شرایط کرونایی کاملاً کارآمد است. پیروی از قوانین و رعایت پروتکل‌های بهداشتی، ایستادگی در مقابل خواسته‌های نفسانی با رعایت محدودیت‌ها و پذیرش خسارات جانی و مالی کرونا سه نوع صبر در برابر معصیت، مصیبت و طاعت را معنا می‌کند.

۱-۲-۲. صبر بر اساس ابعاد وجودی انسان

انسان دارای دو بعد جسم و روح است و صبر به این دو نوع ساحت راه دارد. صبر در بعد جسمانی شامل تحمل تمام رنج‌های بدنی و جسمانی از جمله بیماری‌ها است و صبر نفسانی که بازداشتن نفس از هوا و هوس است و شامل تمام هوس‌های نفسانی می‌شود (فیض کاشانی، ۱۳۷۷، ۶۷). شرایط رنج‌آور کرونایی هم صبر در برابر تحمل بیماری و عوارض آن و هم کنترل هوای نفس با رعایت قوانین و پروتکل‌های بهداشتی را یادآور نمود.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۱-۲-۳. صبر بر اساس نوع پیامد

پیامد و خروجی تمام افعال مطلوب و نامطلوب انسان مستلزم صبر است که بدون آن انسان نه تنها قادر به ایستادگی نیست، بلکه به جایی هم نمی‌رسد؛ بر این اساس، عناصری مانند عصمت، علم و دانایی و انس با معبود خروجی و پیامد صبر انسان بر معصیت، مصیبت و طاعت است. اگر آدمی بر گناه و معصیت صبر نمود موجب رشد ملکه عصمت در او می‌شود (طوسی، ۱۳۹۹ق، ۲۳۱)، هرگاه مصیبت را تحمل نمود چشمه‌های حکمت و علم در او ایجاد می‌شود و چنانچه در راه طاعت و بندگی خداوند صبر پیشه نمود، انس با خدا نصیب می‌شود (میبدی، ۱۳۷۱، ۱۶۳/۹).

چنانچه شرایط ناشی از ویروس کرونا را در نظر بگیریم با صبر کردن در برابر آن چند خروجی مطلوب صبورانه را به دست می‌آوریم. این خروجی‌ها عبارت‌اند از: صبر بر مصیبت، صبر در برابر آزمایش و امتحان الهی، رشد فضائل اخلاق از جمله انفاق و مواسات و ... همچنین پیامدهای نامطلوب از جمله: نافرمانی در برابر آزمایش الهی، آسیب زدن به خود و دیگران با عدم رعایت محدودیت‌ها و جزع و بی‌تابی را دفع می‌کنیم.

۱-۲-۴. صبر بر اساس قصد و هدف

عنصر اخلاقی صبر غایت‌مند است و بر اساس هدف و قصد ارزیابی می‌شود. عابدان، عارفان و محبان هر کدام بر اساس هدفی که از صبر برای خود ترسیم نموده‌اند پیش می‌روند. عابدان با صبر در راه خدا در مقام خدمت و کسب ثواب پیش می‌روند، عارفان در راه وصال صابرند و محبان در حال مشاهدت (میبدی، ۱۳۷۱، ۱۶۴/۹). اگر به هدف و قصد صبر در ایام شیوع کرونا نظری بیفکنیم، انواع کمک-های پزشکی، درمانی، مالی، اجتماعی جلوه‌هایی از صبر عابدانه به هم نوعان محسوب می‌گردد.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۱-۲-۵. صبر بر اساس مراتب اخلاق

علمای اخلاق مراتبی را برای صبر بیان نموده‌اند (انصاری مقدم، ۱۳۹۶، ۳۱۲). همچنین بسیاری از فضایل اخلاقی مانند توبه، قناعت، شجاعت، عشق، محبت و ... بر اساس صبر معنا می‌شوند. توبه را صبر بر ترک شکایت دانسته‌اند، قناعت را صبر بر کمی مال، زهد را صبر بر فزونی نعمت، شجاعت را صبر و استقامت در میدان جنگ، عشق را صبر در مقام قدم گذاشتن در وادی بلا و محبت را دشواری‌ها را محبت مولا دانستن و شاکر بودن دانسته‌اند. بر اساس مراتب اخلاقی صبر و انطباق آن با دوران کرونا صبر هم بر ترک شکایت از محدودیت‌های پیش‌آمده، قناعت در مال و شریک کردن دیگران در آن، شجاعت به دلیل استقامت در برابر این ویروس منحوس و بر محبت به این دلیل که می‌توان آن را امتحانی از سوی خدا دانست، قابل تطبیق است.

۱-۲-۶. صبر بر اساس مخاطب و جنبه فردی و اجتماعی

صبر دارای جنبه فردی و اجتماعی است. چنانچه صبر مربوط به فرد باشد و فرد بایستی در برابر مسئله‌ای استقامت داشته باشد و بر محدودیت‌ها صبر نماید، صبر فردی می‌شود. چنانچه صبر متوجه تمامی اعضای جامعه شود و صبر از تک‌تک افراد جامعه در محدودیت‌ها، ابتلائات و ... انتظار می‌رود، صبر اجتماعی می‌شود. در ارتباط با شرایط کرونا هم صبر فردی با امور قابل تطبیق بود و هم صبر جمعی. استفاده از ماسک، رعایت فاصله اجتماعی و ... صبر فردی و خویشتن‌داری جمعی در تحریم‌های اقتصادی، سوء مدیریت‌ها، رعایت پروتکل‌های بهداشتی، محدودیت‌های تردد و ... صبر جمعی در ایام شیوع کرونا محسوب می‌شد.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۲. علل بی‌صبری فردی و اجتماعی در دوران کرونا

عواملی تحمیلی ایجادشده توسط ویروس کرونا از قبیل استفاده از ماسک، فاصله‌گذاری اجتماعی، شستشوی مرتب دست‌ها، منع از روبوسی، در آغوش گرفتن و مصافحه، ممنوعیت دورهمی‌ها و مهمانی‌ها، محدودیت و ممنوعیت سفرها، تعطیلی برخی مشاغل، رکود اقتصادی، گرانی و تورم، مرگ و میر عزیزان و ... از مهم‌ترین علل بی‌صبری در ایام کرونا بودند.

اجتماعی بودن انسان از یک سو و محدودیت‌های اجتماعی از سویی دیگر شرایط سختی را ایجاد نموده بود که با فطرت و روحیه اجتماعی بودن انسان در تضاد بود. در اینجا تأملات و رفتارها خیلی مهم بود که از یک طرف مغایر ماهیت انفکاک‌ناپذیر اجتماعی بودن انسان عمل نشود و از طرفی دیگر محدودیت‌های تحمیلی فردی و اجتماعی وضع‌شده در ارتباط با ویروس کرونا، رعایت و از بی‌تابی پرهیز می‌شد. بیان کارکردهای صبر فردی و اجتماعی در انسان تاب‌آور مؤمن که با صبر، مهارت‌ها و توانمندی‌ها خود را برای فائق آمدن بر وضعیت‌های دوگانه به کار می‌گرفت، پاسخ جامعی به این مسئله بود.

۳. کارکردهای صبر فردی و اجتماعی

آیه ۲۰۰ سوره مبارکه آل‌عمران: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللهَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُون» از آیات جامع قرآن در ارتباط با عنصر تاب‌آوری صبر در عرصه فردی و اجتماعی است.

برنامه چهار ماده‌ای: «اصبروا»، «صابروا»، «رابطوا» و «اتقوا» مطلق و بدون قید و برای تک‌تک افراد مؤمن است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۴۴/۴). روایات مختلفی که در ذیل آیه برای بیان معنا و مصداق «اصبروا» و «صابروا» وارد شده است، از قبیل: «اصبروا علی الفرائض وصابروا علی المصائب» (کلینی، ۱۳۶۵، ۲)، «اصبروا عن المعاصي و صابروا علی الفرائض» (قمی، ۱۳۶۳، ۱۲۹/۱)، «اصْبِرُوا علی الأذی فینا

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

وَ صابِرُوا علی عدوکم مع ولیك» (عیاشی، ۱۴۲۱ق، ۲۱۳/۱)؛ این روایات ناظر به حصر این مفاهیم نیست و آیه به اطلاق خود باقی می‌ماند به این معنا که صبر بر مصائب، نوافل، فرائض، دشمن و ... از مصادیق صبر هستند و اطلاق آیه را محدود و حصر نمی‌کنند (جوادی آملی، ۱۳۹۶، ۷۷۲/۱۶). با توجه به اطلاق آیه، «اصبروا» ناظر به صبر فردي است؛ به این معنا که هر کس موظف به صبر است و شامل همه موارد صبر انفرادي و استقامت‌های فردی در مقابل شداید، کف نفس از بدي‌ها و وادار کردن نفس بر خوبي‌ها می‌شود. «صابروا» از باب و هیئت مفاعله است. اگر با قرینه همراه باشد مانند مسافرت، معاقبه و ...، در این گونه موارد به معنای بین-الطرفینی نیست؛ ولی در موارد دیگر بین‌الطرفینی که بین دو شخص یا دو گروه است که گاهی همراهی در امر منفی نظیر منازعه، مقاتله، مدابره و ... است که طرفین در صدد نفی یکدیگر هستند و در مواردی نیز در امور مثبت مانند معاضدت، مساعدت و ... است که طرفین به سود همدیگر کمک می‌کنند. مصابره به معناي با هم صبر کردن و ناظر به صبر اجتماعي و همه مصادیق صبر جمعي را در برمی‌گیرد و حالت جمعی دارد که بین دو گروه یا دو فرد و نظیر معاونت است (جوادی آملی، ۱۳۹۶، ۷/۱۶-۷۷۴). مصابره راجع به استقامت‌های اجتماعی است که همگی در کارهای اجتماعی و مفید بایستی صبر داشته باشند (قرشی، ۱۳۷۷، ۲۶۸/۲). صبر در اینجا هم فردیست و هم اجتماعی و هم صبر بر مصیبت است؛ در نتیجه بازیابی مفاد این آیه به عنوان عامل تاب‌آوری از دو بُعد تقسیم صبر به اعتبار محبوب و مکروه بودن و تقسیم بر اساس مخاطب (فردی و اجتماعی) در مسئله کرونا و شرایط تحمیلی و مرگبار آن کاربرد دارد. با این رویکرد کارکردهای زیر برای صبر فردی و اجتماعی در مواجهه با ویروس کرونا و تاب‌آوری در مقابل شرایط تحمیلی آن قابل تصور است.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۳-۱. انطباق و مقاومت

انسان صبور شرایط ایجادشده ناشی از شیوع کرونا اعم از محدودیت‌ها، فاصله‌گذاری اجتماعی، استفاده از ماسک و ... را پذیرش و خود را با آن تطبیق و ضمن تسلط بر امور خود و محیط از شتاب‌زدگی و عجله بی‌مورد در کارها و شکستن محدودیت‌ها جلوگیری می‌کرد که این مهم با صبر امکان‌پذیر بود که با خشم، عجله، حالت عصبانیت نباید تصمیم گرفت و با عدم رعایت شرایط و پروتکل‌ها به خود و دیگران صدمه بزند. ملکه صبر با مدیریت و کنترل شخص جلوی عکس‌العمل هیجانی را می‌گیرد و از گرفتاری‌های ناشی از شکستن محدودیت‌های کرونا می‌کاست.

شخص صبور علاوه بر انطباق خود با شرایط تحمیلی، مقاومت را نیز پذیرفته و با صبر به هر دو معنی می‌دهد. شرایط ناشی از شیوع ویروس کرونا باعث مشکلات روحی و روانی و ... شد که همه‌ی این موارد شرایط غمناک، بی‌تابی و افسردگی خاصی را به وجود آورده بود که برخورد با این شرایط از دو حالت خارج نبود یا شخص جزع و فزع کند که عملکرد جزع بر گسترش گرفتاری می‌افزاید: روایت زیر از امام علی علیه السلام در این راستا قابل تحلیل است: «الجَزَعُ عِندَ المصیبةِ یزِیدُها: بی‌تابی و جزع، عامل افزاینده مشکلات است» (قاضی نعمان، ۱۳۸۳ق، ۲۲۳/۱) که به تبعِ افزایش مشکلات، فشارهای روانی نیز اضافه می‌شد که مشکلات نه تنها حل نمی‌شد بلکه؛ مضاعف می‌شد. در حالت دوم، انسان صبر و مقاومت کند. برای لزوم صبر بر مصیبت هم می‌توان چنین استدلال کرد که همه قبول دارند بی‌تابی و ناله بر مصیبت، غیر از تخلیه روانی، نفع دیگری برای شخص ندارد و علاوه بر این‌که از وقار و متانت او می‌کاهد با یادآوری مصیبت بر حزن و اندوهش نیز می‌افزاید، چراکه آن اتفاق که در گذشته و بر اساس نظام تکوین به وجود آمده از حوزه اختیارش خارج بوده، در حالی که اگر انسان به جای ناله و زاری به دنبال جبران مصیبت باشد و رفتاری که صادر می‌شود در حوزه اختیار و انتخاب شخص است و مربوط به نظام تشریع است؛

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

پس بایستی تأمل نمود که خدا بعد از آن اتفاق از ما چه خواسته و چه تکلیفی بر عهده‌ی ما گذاشته است در نتیجه نفعی عاید انسان صبور می‌شود. پس برای دفع ضرر محتمل ناشی از جزع و فزع و جلب منفعت حاصل از خویشتن‌داری، صبر بر مصیبت لازم است.

در این حالت صبر انسان را مدیریت و او را تسکین می‌دهد؛ که در صورت فقدان آن، حساب کار از دست افراد و اجتماع خارج و شرایط غیر قابل تحملی به وجود می‌آمد. در نتیجه در اینجا مقاومتی که بر اثر صبر پدید آمده بود، نقش یاور (قرائتی، ۱۳۸۳، ۲۴۰/۱) در مبارزه با شرایط تحمیلی داشت که در آیه «واسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ» (بقره، ۴۵) به آن اشاره شده زیرا؛ بدون صبر هرگز فضیلت و کمالی را نمي‌توان به دست آورد و رنج و ناگواری را تحمّل نمود. نیروی صبر هر سختی و دشواری را آسان و هر امر پیچیده‌ای را حل و انسان را به آنچه امیدوار است مي‌رساند و از آنچه بیمناك است ایمن مي‌دارد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ق، ۳۰۸/۳).

از منظر قرآن، مشکلات و حوادث زندگی امتحان الهی هستند (بقره، ۱۵۵) که به شکل‌های گوناگون بر افراد و اجتماع نازل می‌شوند که تنها راه پیروزی بر محور صبر ممکن است. چراکه با صبر و استقامت است که افراد حوادث و مشکلات را زودگذر و موقتی دانسته و با اندیشیدن در سیره گذشتگان که چگونه مشکلات را پشت سر گذاشته‌اند با استقامت و صبر در امتحانات الهی پیروز و سربلند بیرون می‌آیند (قرائتی، ۱۳۸۳، ۲۴۱/۱). صبر در اینجا مقاومت را معنادار و نقش یاور و تسکین برای انسان دارد.

بنابراین وجود عبارت «صبر» در آیات قرآن، به معنای استقامت در برابر سختی‌ها، مصیبت‌ها و مشکلات، انجام تکالیف و مسئولیت‌هاست (طالقانی، ۱۳۶۲، ۴۶۴/۵) به گونه‌ای که کنترل برخی امور از دست انسان خارج نشود و عنان اوضاع را به دست احساسات نسپارد و با قدرت تعقل و تدبیر استقامت و پایداری کند تا به مقصود خویش نایل شود زیرا صبر و شکیبایی، کلیدی برای گشایش قفل‌های سخت زندگی

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

انسان است و به مدد آن می‌توان از آزمایش و ابتلای الهی سربلند و سرافراز بیرون آید (فتحعلی‌خانی، ۱۳۸۹، ۱۲۵) و نتیجه استقامت در نهایت پیروزی ست چراکه مظفریت بدون صبر و بردباری و ثبات در شدائد و بلیات و دوام بر عمل میسر نمي‌گردد. سخن گهربار امام علی علیه السلام، در این راستا قابل تحلیل است: «من صبر ظفر: کسی که صبر کند پیروز می‌شود» (مجلسی، ۱۴۱۵ق، ۲۱۲/۲۱).

فراز «اصبروا» در مقابل مصابره، امري تحليلي و فرضی و منظور صبرهای فردیست به این معنا؛ که هر کسی موظف به پیشه نمودن صبر در تمام سختي‌ها و ناراحتی‌هاست (جوادی آملی، ۱۳۹۶، ۱۶ ص۷۷۷). این فراز از آیه وظایف فردی انسان را بیان می‌کند و با تأثیر متقابل و همگانی در پایداری و مقاومت تک‌تک افراد در مقابل کرونا و محدودیت‌های تحمیلی ناشی از آن قابل تطبیق است.

۳-۲. انسجام و پیوستگی

ارتباط، هم‌بستگي و پیوندهاي موجود باعث انسجام و وابسته شدن افراد به یکدیگر شده است. به عبارتی؛ بشر بر اساس اصل فطرت و نیازهای گوناگون، زندگی اجتماعی را انتخاب نموده و بر اساس اصل استخدام و بهره‌برداری از دیگران بهره می‌برد. بشر از زمان بعثت اولین پیامبر الهی متوجه منافع و مصالح زندگی اجتماعی شده و به صورت تفصیل و خودآگاه ضمن پی بردن به مصالح، در صدد حفظ آن برآمده و رفع اختلاف، مشاجره و نزاع از بین مردم، وحدت و ضمانت اجتماعی صالح، تنها از راه دعوت به اقامه دین (شورا، ۲۳) امکان‌پذیر است. دین مبین اسلام عنایتی ویژه و منحصربه‌فرد به امر اجتماع دارد و تنها دینی است که به صراحت بنیان خود را بر اجتماع نهاده و ضمن احصاء مسائل اجتماعی، احکام خود را به‌طور شگفت‌آوری بر آن‌ها اعمال، بسط و گسترش داده و روح اجتماع را به نهایت درجه امکان در کالبد احکام دمیده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۴۹/۴-۱۴۷).

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

اولین نداء پیامبر مکرم اسلام صلی الله علیه و آله، دعوت بشر به اعتنا و اهتمام به امر اجتماع، تشکیل اجتماعی بر اساس اتفاق و اتحاد، دستیابی به منافع و مزایای معنوی و مادی (حجرات، ۱۰؛ انفال، ۴۶؛ مائده، ۲) و دعوت مردم به پیروی از آیات قرآن به منظور سعادت زندگی اجتماعی و پاکی آنان است (انعام، ۱۵۳). علاوه بر عنایت اسلام به اجتماع، اسلام بین فرد و اجتماع نیز رابطه قائل است. رابطه‌ای حقیقی و زنده بین فرد و جامعه وجود دارد (فرقان، ۵۴؛ حجرات، ۱۳؛ آل‌عمران، ۹۵)، در نتیجه غیر از وجود تک‌تک افراد، یك وجودی دیگر بنام مجتمع غیر از آثار و خواصی که تک‌تک افراد دارند و از همه قوی‌تر آثار اجتماع پیدا می‌شود. در این رابطه بین فرد و اجتماع ضمن اهتمام به فرد و اجتماع و در حوزه تعارض منافع و مصلحت، اجتماع بر فرد مقدم است. قوا و خواص اجتماعی به خاطر این‌که نیرومندتر است بر قوا و خواص فردی غلبه دارد چون لازمه قوی‌تر بودن یکی از دو نیروی متضاد این است که بر آن دیگری غلبه کند. در حالت فعلیت وقتی جامعه بر امری همت بگمارد و تحقق آن را اراده و قوا و خواص فاعله خود را به کار بگیرد؛ فرد نمی‌تواند علیه جامعه قیام کند برای مثال در جنگ‌ها اراده یك فرد نمی‌تواند با اراده جمع معارضه نماید، بلکه فرد چاره‌ای جز تبعیت از جمع ندارد. اراده جامعه آن قدر قوی است که از فرد سلب اراده، شعور و فکر می‌کند. در طرف مقابل نیز؛ آنجا که قوا و خواص منفعله جامعه از کار می‌افتد مانند خطری عمومی از قبیل: شکست در جنگ، زلزله، قحطی، ابتلائاتی مانند وبا و ... که انسان را وادار به فرار می‌سازد یا رسوم متعارف باعث می‌شود که از ترك عملی شرم کند یا جامعه را وادار می‌سازد به این‌که فرم مخصوصی از لباس بپوشد و ... در همه این انفعال‌های عمومی یك فرد نمی‌تواند منفعل نشود بلکه؛ خود را ناچار به پیروی از جامعه می‌بیند. در دو حالت «فعل» و «انفعال»، اجتماع شعور و فکر را از افراد سلب می‌کند و همین معنا، ملاك اهتمام اسلام به شأن اجتماع است اهتمامی که نظیرش در ادیان، سنن و ملت‌های متمدن یافت نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۴ /۱۵۴-۱۵۳). اجتماعی بودن در تمامی

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

قوانین عملی اعم از: دستورات عبادی، معاملاتی، سیاسی، اخلاقی و معارف اصولی برای همه ثابت است.

اصالت اجتماع و جنبه جمعی بودن قوانین منتج به دستاورد و کارکرد دوم صبر در ارتباط با مسئله کرونا به عنوان، انسجام و پیوستگی یا تحقق صبر اجتماعی می‌شود. به این معنا که صبر تنها فردی نیست که هر يك به‌تنهايي صبر کند، زیرا صبر هر انساني محدود و برخي زود مي‌رنجند و خسته مي‌شوند. صبر پایداری و مقاومت در برابر آسیب‌ها یا شرایط تهدیدکننده نیست بلکه؛ شرکت فعال و سازنده فرد در محیط و اجتماع است. با این تحلیل که انسان، به تنهایی در تیررس مصائب دنیا قرار ندارد بلکه؛ گرفتاری‌ها، همه‌گیر، عام و برای تمام افراد اتفاق می‌افتد و همه به نوعی درگیر و گرفتارند. امام علی علیه السلام می‌فرمایند: «المَصائِبُ بِالسَّوِيَّةِ مَقْسُومَةٌ بَيْنَ البَرِيَّةِ؛ مصیبت‌ها، یکسان میان مردم تقسیم شده است» (صدوق، ۱۴۱۸ق، ۱۷۵/۱). بر اساس این روایت، شیوع ویروس کرونا و انتشار مویرگی و محدودیت‌های تحمیلی ناشی از آن برای همه یکسان بود. افراد صبور خود را مسئول می‌دانند و در برابر پدید آمدن هر مشکلی عوامل بیرونی و دیگران را سرزنش نمی‌کنند و سهم خود را در زندگی همراه با مسئولیت پذیرفته و با شبکه حمایتی و عاطفی محکمی که دارند؛ به ایجاد و تحکیم و توسعه روابط همه‌جانبه و اجتماعی مرتبط در همه شئون می‌پردازند (طالقانی، ۱۳۶۲، ۴۶۴/۵) و بر این باورند که هر عملی که انجام می‌دهند بر زندگی‌شان بازتاب می‌یابد از این رو؛ ضمن تشخیص مسائل قادرند با پیدا کردن راه حل مؤثر و منطقی بر موقعیت و آینده خود تأثیر مثبت بگذارند و در حل مشکلات فرد و جامعه نیز مؤثر و از بحران عبور کنند. در نتیجه در رفتار با این ویروس همگی بایستی صبر می‌نمودند و از صبر تک‌تک افراد و ضمیمه کردن صبر همگی به هم، جامعه‌ای صبور با چتری از صبر فراهم آمد. جامعه‌ای که به اتفاق یکدیگر اذیت‌ها را تحمل و هر يك صبر خود را به صبر دیگری تکیه دهد و در نتیجه برکاتی که در صفت صبر بود؛ دست به دست هم می‌داد و تأثیر آن بیشتر می‌شد و

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

این معنا امری است که هم در فرد محسوس بود و هم در اجتماع. چون باعث می‌شد که تك‌تك افراد نیروی یکدیگر را به هم متصل و همه‌ی نیروها یکی شوند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۴۴/۴). گزاره «مصابره» دستور عمل به صبر، روي هم قرار دادن صبرها، با هم صبر کردن، کمك کردن به صبر دیگران، ترمیم ضعف‌هاي فردي با توان جمعي و ترمیم ناشکیبایي یکدیگر است. بدیهی است که صبر و تحمل عمومی و همگانی از نظر قدرت، نیرو و اثر بالاتر از صبر و تحمل فردی است و محسوس است که فرد به تنهایی و جدای از اجتماع با فردی که در اجتماع و وابسته به آن است خیلی تفاوت دارد (امین، ۱۳۶۱، ۳۷۸/۳).

همکاری اجتماعی به منظور نیل به سعادت واقعی دنیا و آخرت است و سعادت واقعی جز در پرتو همکاری اجتماعی میسّر نیست؛ در نتیجه نیروی مقاومت قدرتمندی در برابر این ویروس منحوس در جامعه شکل گرفت و ضمن کاستن از ابتلاء و تلفات به پایان همه‌گیری و شکستن زنجیره آن کمک شد. صبر گروهي مرحله برتر صبر بود که با تحقق آن سبب استواري و قوت نظام اجتماعي مي‌گردد (جوادی آملی، ۱۳۹۶، ۷۷۸/۱۶).

صبر جمعی (مصابره) انسجام و پیوستگی در جامعه را معنا می‌کند. با این تحلیل که استقامت و رفتار نیک و گروهی تمام افراد اجتماع و ائتلاف آن‌ها در برابر ویروس کرونا، ناملایمات را هضم و محدودیت‌های وضع‌شده را پذیرش و با به کار بستن خرد جمعی بهترین عملکرد را از خود به نمایش گذاشتند.

۳-۳. توسعه مشارکت، حمایت مهربانانه و پیشاهنگی در پیوندهای اجتماعی

با شیوع ابتلائاتی فراگیر و همگانی مانند کرونا که باعث تعطیلی مشاغل و رکود اقتصادی شد و هزاران نفر کار و منبع درآمد خود را از دست دادند و از سویی دیگر؛ با ابتلاء افراد نان‌آور خانواده به کرونا و در کنار آن گرانی و تورم؛ باعث شد که برخی

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

خانواده‌ها توان پاسخ‌گویی به نیازهای متعارف زندگی را نداشتد و امنیت اقتصادی و معیشتشان با مشکل مواجه شد که در این میان، بیشترین فشار بر اقشار کم‌درآمد و محروم جامعه وارد شد.

در صبر اجتماعی و در جایی که افراد ایمانی صبر خود را به همدیگر تکیه و با پیوند اجتماعی که با هم دارند و به اتفاق هم محدودیت‌ها را تحمل می‌کنند؛ در نتیجه از اوضاع و احوال هم با خبر و احساس تعلقِ خاطر و حمایت مهربانانه نسبت به هم پیدا می‌کنند. حاصل این اتفاق ایجاد توسعه مشارکت و پیشاهنگی در پیوندهای اجتماعی است که در قالب حمایت‌های خداپسندانه، مؤمنانه و همدلانه تبلور می‌یابد.

از آنجا که همه در شرایط غیر عادی و محدودیت‌های تحمیلی هستند؛ در نتیجه افراد از هر آنچه خود دارند به هم نوع خود نیز بهره می‌رسانند که نوعی از کمک اجتماعی مؤمنانه با عنوان «مواسات» تجلی پیدا می‌کند. اصل مواسات یك اصل ثابت و تغییرناپذیر (مطهری، ۱۳۸۹، ۴۳/۱۸) و از اصول انسانی، اجتماعی و اقتصادی اسلام؛ که نقش ارزنده‌ای در ایجاد همدلی و رفع فقر و نیازهای اقشار محروم در جامعه دارد. مواسات هرچند در تمام مشکلات، نیازها و خلأهای جامعه است و مصادیق زیادی اعم از کمک انسانی، علمی، اجتماعی، فرهنگی و ... دارد اما؛ مصداق اصلی و مهم آن در روایات، «مواسات مالی» است و این مصداق با معنای لغوی و کارکرد آن که رفع فقر از جامعه اسلامی است؛ هماهنگ‌تر است (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگزاران نظام، ۳۱/۰۶/۱۳۸۶).

مواسات یعنی شریک کردن نیازمندان با خویش و سهیم کردن آن‌ها در آنچه خود به آن نیازمند و علاقه‌مند است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۲، ۲۵۵/۴) که با ایثار که شخص بخش یا تمام مال خود را ببخشد و یا در انفاق که شخص مازاد نیاز خود را به دیگران می‌دهد و در هر دوی این‌ها در شرایط فراخ و بدون محدودیت تحمیلی

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

اتفاق می‌افتد؛ اما در مواسات افراد شرایط را درک و در همان شرایط تحمیلی و از هر چه که خود بهره می‌برند به دیگران نیز بهره می‌رسانند.

تاریخ صدر اسلام و سیره و زندگی معصومین علیهم السلام صحنه‌های بی‌شماری از مواسات، همدلی و یاری به محرومان و شراکت آن‌ها در زندگی خود را گزارش می‌کند. یک نمونه زندگی مهاجران در کنار انصار است که بعد از هجرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و مسلمانان به مدینه، رفتار انصار با مهاجران از بهترین و زیباترین جلوه‌های مواسات در اسلام است. انصار آنان را در خانه‌های خود جای داده و در دارایی‌های خود شریک کردند. در مدینه خانه‌های زیادی بودند که مهاجران با انصار در آن به صورت مشترک زندگی می‌کردند... انصار در هنگام برداشت محصول خرما، آن را به دو بخش تقسیم می‌کردند و نصف آن را به مهاجر خود می‌دادند (پیشوایی، ۱۳۹۳، ۹۰-۹۱).

مواسات مؤمنانه به معنای درک هم نوع خود است یعنی در شرایطی قرار می‌گیریم و محدودیت‌ها تحمیلی را می‌بینیم و دست به کمک می‌زنیم و از هر آنچه داریم به دیگران هم می‌بخشیم و آن‌ها را شریک می‌کنیم. این نوع از بخشش دستاورد عنصر اخلاقی ایمانی صبر فردی و اجتماعی است.

در فرهنگ اسلامی، صبر یک امر انفعالی نیست بلکه؛ امری ایجابی و فعالیتی درونی است و جایگاه آن در نظام رفتارهای خداپسند بسیار ممتاز است. از یک دیدگاه می‌توان صبر را به منزله تنه درخت اسلام معرفی کرد که ریشه‌های آن، باورها و ارزش‌ها است و از رفتارهای مختلف که حکم شاخه‌های آن را دارند؛ ثمرات فراوانی حاصل و به منزله انرژی فشرده و توان متمرکزی است که بر اساس شرایط مختلف در رفتار آدمی شکل‌های گوناگونی پیدا می‌کند و آثار متفاوتی از آن ظاهر می‌شود (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ۴۶۹/۲).

صبر یک عنصر مهم و کلیدی تاب‌آور همگانی، فرازمانی و فرامکانی، مفید و لازمه لاینفك و از یاوران بزرگ (بقره، ۱۵۳) زندگی و از ارزش‌های والای اخلاقی

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

ایمانی، بسیار برجسته و پرتکرار در قرآن کریم و سیره معصومین و همانند تقوا چتری گسترده است که تمامی شئون زندگی را اعم از فردی و اجتماعی در برگرفته است. برخلاف تصور عده‌ای که گمان می‌کنند تنها در شرایط زمانی و مکانی خاصی باید خویشتن‌دار و شکیبا بود؛ صبر، این معجزه فراموش‌شده، هیچ‌گاه زمان و مکان نمی‌شناسد و هر لحظه از زمان در مواجهه با آزمایش‌های مختلف، نیازمند آن هستیم.

کارکرد صبر اجتماعی در مقابله با آسیب‌های اقتصادی اجتماعی پیش‌آمده از کرونا سبب ایجاد اصل مواسات و همدلی در جامعه شد. با این تحلیل که آسیب‌ها در جامعه فراوان و چنانچه آسیب‌های اجتماعی اقتصادی کرونا هم بر آنها اضافه می‌شد وضعیت وخیم‌تر می‌شد و مهار ویروس کرونا هم سخت‌تر می‌شد. بنابراین توجه صرف کنترل و کاهش آسیب‌ها شد و آنچه زاییده صبر جمعی است ایجاد این درک است که عده‌ای دچار آسیب اقتصادی شده که بایستی چاره‌ای برای آن اندیشه می‌شد. یکی از بهترین چاره‌اندیشی‌ها شکوفا شدن استعدادی به نام اصل مواسات و همدلی بود که جلوه‌هایی از انسانیت مبتنی بر باور مؤمنانه و جهان‌بینی برخاسته از ارزش‌ها و باورهای جامعه و زاییده صبر جمعی انسان‌ها بود.

نتیجه‌گیری

جامعیت آیه ۲۰۰ سوره مبارکه آل‌عمران و اطلاق برنامه جامع چهار ماده‌ای: «اصبروا»، «صابروا»، «رابطوا» و «اتقوا» و اینکه جامعه موجودی زنده و اسلام که دینی جهانی و جاودانی است در رشد و نمو آن تأثیر دارد و تنها ضامن تاب‌آوری اجتماع صالح است؛ بنابراین عامل تاب‌آوری صبر هم تبلور صبر فردی و اجتماعی است و هم صبر بر مصیبت؛ چراکه کرونا هم صبر فردی را می‌طلبد و هم اجتماعی و هم صبر بر مصیبت و تنگناهای به وجود آمده؛ در نتیجه مفاد این آیه به عنوان عامل تاب‌آوری از دو بُعد تقسیم صبر به اعتبار محبوب و مکروه بودن موضوع و تقسیم بر اساس مخاطب (فردی و اجتماعی) در مسئله کرونا و شرایط تحمیلی و

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

مرگبار آن کاربرد دارد؛ همچنین با بررسی مفهوم عنصر صبر فردی و اجتماعی در آیه شریفه ۲۰۰ آل‌عمران و تعمیم و تطبیق مفاد آن با شرایط کرونا و بازیابی مفاد آیه نتایج زیر به دست آمد:

۱) صبر در برابر کرونا و شرایط خاص آن، هم فردیست و هم اجتماعی و هم صبر در برابر مصیبت است.

۲) تمامی شرایط پیش‌آمده ناشی از محدودیت‌های تحمیلی ویروس کرونا با صبر فردی و اجتماعی قابل تحمل هستند.

۳) کارکرد صبر فردی (اصبروا) در انطباق و استقامت افراد در برابر ویروس منحوس کرونا کارآمد است.

۴) پیوستگی و مشارکت افراد اجتماع و تشکیل چتری از صبر در برابر ابتلائات از کارکردهای صبر اجتماعی و تعاملی (صابروا) در مقابله با شرایط تحمیلی این ویروس منحوس است.

۵) مواسات مؤمنانه و همدلانه، واکنش کریمانه افراد صبور مؤمن در برابر تنگناهای اقتصادی ناشی از شرایط تحمیلی ویروس کروناست.

منابع

***قرآن کریم**

۱. ابن فارس، أحمد بن زکریاء، ۱۳۹۹ق، **معجم مقاییس اللغة**، بیروت: دارالفکر.
۲. ابن منظور، جمال الدین، ۱۳۸۸ق، **لسان‌العرب**، بیروت: دارصادر.
۳. ابن النعمان العکبری، محمّد بن محمّد، ۱۴۱۳ق، **الإرشاد**، قم: مؤتمر الشیخ المفید.
۴. أبی فراس حلی، ورّام، ۱۴۱۲ق، **تنبیه الخواطر و نزهة النواظر (مجموعهٔ ورّام)**، قم: مکتبة الفقیه.
۵. انصاری مقدم، مجتبی، ۱۳۹۶، **اخلاق اسلامی در قرآن و حدیث**، تهران: انتشارات مینوفر.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۶. امین، سیده نصرت، ۱۳۶۱، **مخزن‌العرفان در تفسیر قرآن**، تهران: نهضت زنان مسلمان.
۷. پیشوایی، مهدی، ۱۳۹۳، **سیره پیشوایان**، قم: موسسه تحقیقاتی امام صادق (ع).
۸. تمیمی المغربی، نعمان‌بن‌محمّد (شیخ مفید)، ۱۳۸۳ق، **دعائم‌ألإسلام**، قم: دارالمعارف.
۹. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۶، **تفسیر تسنیم**، قم: بنیاد وحیانی اسراء.
۱۰. الحر العاملی، محمّدبن‌الحسن، ۱۴۰۹ ق، **وسائل الشیعة إلی‌تحصیل مسائل-الشریعة**، قم: مؤسّسة آل‌البیت.
۱۱. حسینی همدانی، سیدمحمدحسین، ۱۴۰۴ق، **تفسیر انوار درخشان**، تهران: کتاب‌فروشی لطفی.
۱۲. دیلمی، الحسن بن‌محمّد، ۱۴۱۲ ق، **إرشاد القلوب**، قم: الشریف الرضی.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، **المفردات فی‌غریب‌القرآن**، بیروت: دارالعلم.
۱۴. رشیدالدین میبدی، احمد بن ابی سعد، ۱۳۷۱، **کشف‌الأسرار و عده الأبرار**، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۵. الزَّبیدی، محبّ‌الدین مرتضی، ۱۴۱۴ق، **تاج‌العروس من‌جواهر القاموس**، بیروت: دارالفکر.
۱۶. شریف‌الرضی، محمد بن الحسین، بی‌تا، **نهج‌البلاغه**، قم: دارالهجره.
۱۷. صدوق، محمّدبن‌علی‌ابن‌بابویه، ۱۴۰۴ق، **الخصال**، قم: جامعة المدرّسین.
۱۸. صدوق، محمّدبن علی‌ابن‌بابویه، ۱۴۱۸ق، **معانی‌الأخبار**، قم: جامعة المدرّسین.
۱۹. صدوق، محمّدبن علی‌ابن‌بابویه، ۱۴۱۳ق، **من لایحضره الفقیه**، قم: جامعة المدرّسین.
۲۰. طالقانی، سیدمحمود، ۱۳۶۲، **پرتوی از قرآن**، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۱. طاهری قزوینی، علی‌اکبر، ۱۳۸۰، **ترجمه قرآن**، تهران: انتشارات قلم.
۲۲. طباطبایی، سیدمحمدحسین، ۱۳۷۴، **تفسیر المیزان**، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۳. طوسی خواجه‌نصیرالدین،۱۳۹۹، **اخلاق ناصری**، تهران: انتشارات خوارزمی.
۲۴. عیّاشی، محمدبن مسعود، ۱۴۲۱، **تفسیرعیاشی**، تهران: بنیاد بعثت.
۲۵. فتحعلی‌خانی، محمد، ۱۳۸۹، **آموزه‌های بنیادین علم اخلاق**، قم: نشرالمصطفی.
۲۶. فیض کاشانی، ملامحسن، ۱۳۷۷، **اخلاق حسنه**، تهران: پیام عدالت.
۲۷. قرائتی، محسن، ۱۳۸۳، **تفسیر نور**، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۲۸. قرشی، سیدعلی‌اکبر، ۱۳۷۷، **تفسیر أحسن الحدیث**، تهران: بنیاد بعثت.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]

۲۹. قمی، علی بن ابراهیم، ۱۳۶۳، **تفسیر قمی**، قم: دارالکتاب.
۳۰. کلینی، محمّدبن‌یعقوب، ۱۳۶۵، **الکافی**، تهران: دار الکتب‌الإسلامیه.
۳۱. محدثی، جواد، ۱۳۹۲، **آموزش اخلاق فردی و اجتماعی**، قم: نورالسجاد
۳۲. محمدی ری‌شهری، محمد، ۱۳۹۲، **دانشنامه قرآن و حدیث**، قم: انتشارات دارالحدیث.
۳۳. مصباح‌یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۲، **اخلاق در قرآن**، قم: موسسه اموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
۳۴. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۹، **مجموعه آثار**، تهران: انتشارات صدرا.
۳۵. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، **تفسیر نمونه**، تهران: دارالکتب‌الاسلامیه.
۳۶. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۸، **اخلاق در قرآن**، قم: انتشارات امام علی‌بن ابیطالب (ع)
۳۷. میبدی، رشیدالدین، ۱۳۷۱، **کشف‌الاسرار و عده‌الابرار**، تهران: امیرکبیر.
۳۸. نجفی‌خمینی، محمدجواد، ۱۳۹۸، **تفسیر آسان**، تهران: انتشارات اسلامیه.
۳۹. نراقی، مولی‌مهدی، ۱۳۷۹، **جامع السعادات**، مترجم: مجتبوی سیدجلال الدین، تهران: انتشارات حکمت.
40. Watson, P. J., Morris, R. J., 8c Hood, R. W., Jr. 1988. Sin and self-functioning: Part 3. The psychology and ideology of irrational beliefs. Journal of Psychology and Theology, 16, 348-361.

[Downloaded from cssq.ir on 2026-11-15]